

HABER SÖYLEMİNİN GÖRSEL BİR FORMU OLARAK POLİTİK KARİKATÜRÜN ÖTEKİLEŞTİRME PRATİKLERİNDEKİ İŞLEVİ*

Arş.Gör.Dr. Yurdagül BEZİRGAN ARAR*

ÖZET

İnsan ya da insan gruplarının (bir ulus, siyasi parti, fikir ya da sosyal olgu da olabilir) karakteristik özelliklerini yergili ve abartılı bir şekilde temsil etmeye dayanan politik karikatür, yazılı basında çoğu kez haber eklentisi görsel bir form olarak kullanılmakta ve gazetenin politik duruşunu mizahi bir yorumla açığa vurmaktadır. Haber dilinde dolaysız ifade edilemeyecek sertlikteki görüş ve imajlar karikatürde, çizgi dilinin sunduğu ifade pratikleriyle mizahın doğası gereği hoşgörü toleransı yüksek bir temsile kavuşmaktadır. Öteki'ne dair olumsuz imgeler, haber dilinde çoğu kez zımni olarak hissedilebilirken, eklenti olarak politik karikatürde çok daha doğrudan bir şekilde açığa çıkmakta; ancak sükünle karşılanmaktadır. Kriz yaratan istisnai karikatür örnekleri de yok değildir (1).

Bu çalışma, politik karikatür aracılığıyla ötekileştirilen aktörlere ilişkin temsillerin, görsel bir form olarak habere sağladığı işlevselliğe dikkat çekmekte; Türk basınına temsilen seçilen Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman ve Zaman gazetelerinin haber metinlerinde, 1979-2005 yılları arasında ötekileştirme olgusunu inceleyen bir başka araştırmanın (Bezirgan Arar, 2009) politik karikatürlere uyarlanmış versiyonunu oluşturmaktadır. Gazetelerin, öteki'liği konusunda uzlaştığı ya da ayrıştığı iç ve dış aktörler ile bunların karikatürlerdeki örnekleri incelenmekte ve bulgular, haber-karikatür-öteki ilişkisi temelinde yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Haber, Öteki, Politik Karikatür, Türk Basını.

THE ROLE OF POLITICAL CARTOON AS A FORM OF VISUAL NEWS DISCOURSE IN OTHERING PRACTICES

ABSTRACT

Political cartoon as an aggravated and satirical representation of characteristic features of human or human groups (like a nation, a political party, an

* Bu çalışma, V. Kültür Araştırmaları Sempozyumu: Medya ve Kültür'de sunulan "Bir Haber Eklentisi Olarak Politik Karikatür ve Öteki'nin Temsili: Türk Basınından Örnekler" başlıklı bildirim teorik olarak geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş halidir. (Kültür Araştırmaları Derneği ve Karaelmas Üniversitesi tarafından ortaklaşa düzenlenen sempozyum, 2-4 Temmuz 2009 tarihleri arasında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir.)

* Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

idea or a social phenomenon) as a visual form of news-add, displays the political position of newspaper by a humorous interpretation. It explains hard ideas and images which can not be expressed directly by news language, by the help of satirical expression practices. Thereby, they appear to be more tolerant. While negative images about the 'other', appear mostly implicit; same images in political cartoon come out more directly but faced calmly at the same time. Yet, there are caricatures which cause crisis by the message they involve.

This study, makes a point of representations concerning othering actors by political caricature as a visual form which provide functionality for news. Also this study is an adopted version of another study (Bezirgan Arar, 2009) probes the 'othering' practices in Turkish Press, Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman and Zaman newspapers headlines during 1979-2005 yeras. It analyses "domestic and foreign actors" whom newspaper are in consensus about their otherness. Findings are interpreted through the relationship between news-cartoon and 'other'.

Key Words: News, Other, Political Caricature, Turkish Press.

GİRİŞ

Karikatür, birey ya da grupların sembolik temsilidir; bu aynı zamanda bir ulusun, siyasal partinin, bir fikrin ya da bir sosyal meselenin temsili de olabilmektedir (Streicher, 1967: 431). Bu temsil, birey ya da grupların karakteristik özelliklerinin mizahi ve abartılı tasvirine dayanmaktadır. Politik karikatür, verili bir zamanda politik iklime dair bir 'enstantane' (anlık bir görünüş) yaratarak, hem politikayı ve politik olayları yorumlamakta hem de politik söylemin belirli konularını kayıt altına almaktadır (Speedling, 2004: ii). Yazılı basında çoğu kez haber metinlerini tamamlayıcı görsel bir form olarak kullanılan politik karikatür, mizahi usulle gazetenin politik pozisyonuna dair de ipuçları sunmaktadır.

Haber eklentisi görsel bir form olarak politik karikatür, profesyonel etik kodlar gereği haber dilinde dolaysız ifade edilemeyecek yargıları, iddia ve imajları, çizgi diline ait pratiklerle ifade olanağma kavuşturmaktadır. Bu ifade biçimi, birey ya da grupların ötekileştirilmesinde, haber için özellikle işlevseldir. Karikatürler haber metninden bağımsız gibi görünse de; sayfaya bütün olarak bakıldığında ötekileştirilen aktörlere yüklenen negatif anlamlar, yargı ve imajlarla haberin ve gündemin bir bileşkesi olarak okunmaktadır. Bundan haber metninin etik kodlara tümüyle duyarlı, objektif metinler olduğu ve yargılamanın sadece karikatürle yapıldığı gibi bir anlam çıkarmak, elbet safdilliktir. Haber metinlerindeki açık ve zımnı yargıları çeşitli çözümlenmelerle deşifre eden birçok eleştirel çalışma mevcuttur. Söylenmek istenen, karikatürün bu etik kod ve sorumluluklardan azade bir grafik tür olarak haber metninin ötekileştirici yükünü artırmaya katkı sağladığıdır. Haberde doğrudan söylenemeyen, karikatürle söylenebilmekte; karikatür habere hoşgörü kalkanı oluşturmaktadır.

1) ÖTEKİ ve ÖTEKİLEŞTİRME

Sosyal yaşamın temel dokusunu oluşturan ilişkiler, öteki'lerle olan çatışma anlarında belirlemekte ve şekillenmektedir. Kimlik çalışmaları çerçevesinde öteki (*other*) kavramı, “bir kişinin kendisinden bir başkasının salt varlığını ifade etmektedir” (Bilgin, 2003: 26). Bilgin'e göre, bireyin öteki'yle ilişkisi başlangıçtan itibaren çatışmalı olup, tanımamayı, güvensizliği, dolayısıyla tehdit ve düşmanlığı içermektedir.

Ben ile öteki'nin karşılaşma anı kimlik oluşumunun en kritik anlarından biridir. Hem birey hem de gruplar açısından “kimlik varolmak için farklılığa gereksinim duy(makta) ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştür(mektedir)” (Connolly, 1995: 93). Bu bağlamda kolektif kimliğin oluşum sürecinde öteki'nin icadı, kimlik ve farklılık ihtiyacını karşılamaya dönük bir strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Öteki'nin icadında önyargılar etkili olup; inşa süreçlerinde *sosyal dışlama*, *stereotipleştirme*, *günah keçisi* olarak gösterme gibi çeşitli stratejilere başvurulabilmektedir (Bilgin, 2007: 110-176).

Aidiyet kriterleri açısından yaklaşıldığında, bireyler ve gruplar birbirlerini ‘biz’ ve ‘onlar’ı ifade eden iç grup (*in-group*) ve dış grup (*out-group*) olarak kategorik şekilde algılamakta; iç grup, kişinin üyesi olduğu grubu ifade etmektedir (Bilgin, 2008: 165). Bu noktada aidiyet grubu dışındaki gruplar için öteki'lik, doğal-bedensel ve toplumsal-kültürel karakteristiklerine göre farklı şekillerde biçimlendirilebilmektedir. Sadece etnik azınlıkları değil, aynı zamanda dinsel ve ideolojik farklılıkları, cinsel tercihleri, marjinalliği, alt kültürleri de kapsamakta ve aidiyet grubunun kimliğine göre (milli, etnik, dinsel kimlik vb), ırkçılık, etnosantrizm, sosyal dışlama gibi farklı görünümleri bulunmaktadır. Öteki, sosyo-politik konjonktüre göre ya kendisiyle zaman zaman veya kısmen uzlaşılabilen ‘mutedil’ bir düşman ya da birlikte yaşamının imkansız görüldüğü ve yabancı nefreti düzeyinde ‘antagonist’ bir düşman olabilmektedir (Naziler için Yahudiler gibi).

2) POLİTİK KARİKATÜR ve GRUPLARIN TEMSİLİ

Karikatür, belirli bir politik konu ya da olay, bir sosyal eğilim ya da tanınmış bir kimse hakkındaki bir fikrin, özel bir bakış açısının beyanıdır. Heinzelmann'a göre karikatür, “mizahın resimle ifade edilmiş biçimi”; mizah ise Schwind'e göre “iletişimsel işlevi olan bir yazı biçimi”, “özgün bir metin oluşturma stratejisi”dir (akt. Heinzelmann, 2004: 14). Karikatür, “gündelik olandan kopuk olmayan, gündeliğin içinden çıkan, ona geri dönen ve onu biçimlendiren ve uzmanlık ya da ‘eğitilmiş’ bir algı gerektirmeyen kodlamalarla yüklü bir anlamlandırma pratiğidir” (Ertuğrul Apaydın, 2007: 147). Moles'ün

de benzer bir vurguyla değindiği gibi, “bir durumun özü; günlük yaşamın bir enstantanesi, bir mikro-sahnesi; gerçeğliğin bir tür şemalaştırılmasıdır” ve ilettiği mesaj büyük ölçüde yan anlamlarla yüklü, yani “*konotatif*” bir mesajdır. İletişim kuramı açısından, algı psikolojisinde de belirtildiği anlamda tümüyle kapanmamış, yarı ‘kapalı’ bir biçimdir (akt. Topuz, 1986: 1-3).

“Aktüalite karikatürü” de denen politik karikatür ise günlük basında düzenli olarak yayınlanan, çeşitli temalar içermekle birlikte çoğu kez güncel siyasal olayların (yöneticiler, parlamento çalışmaları, seçimler, polis, grevler, uluslararası güncel olaylar vs.) işlendiği bir türdür (Topuz, 1986: 50). Ayırdedici tarzıyla, kurallarıyla ve iletişimsel niyetleriyle, “politik sembollerin özel bir türüdür” (Diamond, 2002: 252).

Genellikle, gazetelerin baş sayfalarında ya da düşünce sayfalarında yer alan politik karikatürler sadece mizahî olmayıp, aynı zamanda ironik, şaşırtıcı ve muhaliftirler (El Refaie 2009: 184-185). ABD’de “editorial cartoon”, İngiltere’de “political cartoon” olarak anılan ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren düzenli olarak günlük basında yer almaya başlayan politik karikatür, toplumdaki iktidar mücadelesinde çatışan bireylerin, grupların ya da kurumların kirlî çamaşırlarını teşhir etmek ve alaya almak amacını taşır. Verili bir politik yapıdaki güç/iktidar ilişkilerini ve politik söyleme ilişkin belirli konuları tanımlamak gibi anahtar bir işleve sahiptir (Speedling, 2004: 7). Özellikle bunalım dönemlerinde ve otoriter rejimlerde önemli bir silahtır.

Politik karikatürün işleyen iki ayrı düzeyi vardır. Birinci düzey, gerçek olmayan bir dünya hakkında hayali bir hikaye anlatırken; daha soyut olan ikinci düzey, gerçek hayattaki olay ve karakterlere göndermede bulunur. Anlamın bu iki düzeyi arasındaki ilişki özünde metaforiktir ve okuru gerçek dünyanın somut niteliklerinden, daha soyut olanın anlam haritasını çıkarmaya davet eder. Gerçek ve hayali olanın bu metaforik kombinasyonu, karikatürleri, basılı fotoğraflar ve illüstrasyon çizimler gibi diğer gazete imajlarından ayıran bir özelliktir (El Refaie, 2009: 186). Harrison’a göre de karikatürlerin gücü, karmaşık konuları basit bir metaforda kristalize edebilmesinden (akt. Eko, 2007: 221) ve gerçek olanla, hayal/fantezi ürünü olanı bir arada sunabilmesinden (Edwards, 1997: 19) kaynaklanmaktadır.

Cahn, politik karikatürde kullanılan retorik araçların sosyal grupları tanımlayabildiğini; tutum, değerler ve inançları aktarabildiğini; güç ilişkilerini açığa çıkarılabildiğini belirtmektedir. DeSousa ve Medhurst’e göre bu sonucusu, politik karikatürün birincil sosyolojik işlevidir (akt. Speedling, 2004: 13). İngiltere’nin *John Bull*’u, ABD’nin *Sam Amca*’sı, SSCB’nin bir *ayı* ile temsili, karikatürün politik aktörler ya uluslara ilişkin tipllemelerine iyi birer örnektir. Streicher’in (1967: 438), “hedef aldığı grupları saldırgan şekilde

dramatize eden negatif tanımlamalar, stereotipler” olarak tarif ettiği politik karikatürler, böylelikle konu aldığı sosyal sınıf, kişilik, rol ya da olay/olguya sübjektif anlamlar yükleyerek, onu etkili bir biçimde yansıtabilmektedirler. Sosyo-kültürel düzeyde ise kolektif bilişi yoklayarak varsayımları ve önyargıları açığa çıkarmakta; bir bakıma kültürel değerleri yeniden tasdik ederek, okurları *ben*, öteki ve toplum hakkında yönlendirmektedirler (Michelmore, DeSousa ve Medhurst akt. Speedling, 2004: 13). Ancak, öteki’ne dair bu yönlendirme mizahi ağırlığıyla, toplumsal yaşamın pek çok alanında üretilen söylemsel pratiklerden (bilimsel metin ve söylemlerden, edebiyat, görsel sanatlar ve bunların dolaşıma girdiği medya metinlerine kadar) ayrılmakta ve daha bir toleransla karşılanmaktadır.

3) ÖTEKİ’NİN TEMSİLİNDE POLİTİK KARİKATÜR ve HABER İLİŞKİSİ

Topuz’a göre (1986: 64), temel işlevi güldürmek olan karikatürün, eğlendirme, eğitime, tabu ve mitosları yıkmaya, karşı çıkma, estetik kaygı ya da reklam gibi işlevlerinden önemli biri de haber vermektir. Karikatürün taşıdığı ileti, siyasal, kültürel, sosyal, ekonomik, sanatsal, felsefi, edebi ya da psikolojik olabilir; ancak temelde aktüalitenin sonucudur ve geniş anlamda haber verici niteliktedir. Zira gazeteciler gibi, karikatüristler de kamuoyu oluşturmak ve yönlendirmekle ilgilidirler (Coupe, 1969: 82).

Greenberg politik karikatürü, “görsel haber söyleminin bir formu” olarak nitelendirmektedir (2002: 181). Bir gazetede, mizanpaj, dizgi, fotoğraflar, karikatürler ve grafikler gibi sözel ve görsel unsurlar, uzamsal olarak sayfanın kompozisyonuna entegre edilmişlerdir; bu yüzden karikatürleri, sadece gazetede bir konuya ilişkin ya da bağımsız bile olsa sayfanın bütünlüğü içinde anlamlandırmak gerekmektedir (El Refaie, 2003: 86). Streicher’e göre de (1967: 438) karikatür, üslupları, aktörleri ve olayları yorumlarken ‘durum tanımları’ ile ‘haber tanımları’ni tamamlamaya yardımcı olmaktadır. Bu tespit, bu çalışmanın vurgulamak istedikleri açısından oldukça önemlidir.

Politik karikatür, haber metinleri gibi objektiflik ilkesinin tahakkümü altında olmayıp; daha çok gazete başyazıları ve düşünce sütunları ile paralel düşünceleri ifade etmektedir. Bu yüzden, kışkırtıcı olmamak ve olaylara (*fact*) dayanmak zorunda olan haber metinlerinin aksine, fikirleri, ithamları ve iddiaları dile getirmenin güvenli bir alanı, gazetelerdeki ifade biçimlerinin en ekstrem formudur; gazeteciliğe ait objektiflik normları ile sınırlandırılmazlar (Connors, 2005: 480; Speedling, 2004: 5). İşte bu noktada, haberin ‘tarafsızlık’, ‘nesnellik’, ‘haber-yorum ayrımı’ gibi evrensel etik nosyonları ile mizahın özü olan ‘yargılama’, ‘yerme’, ‘abartma’ gibi nitelikler paradoksal şekilde bir araya

gelmektedir. Politik karikatür Streicher'in vurguladığı gibi, 'haber tanımları'na anlam ilave eden, olay/olgularla ilgili birey veya grupları niteleyen bir eklentiye dönüşmekte; haberin hali hazırda tartışmalı olan 'nesnellik' iddiası daha da sorgulanır hale gelmektedir.

Haber incelemelerine bakıldığında, politik karikatürün, metinler ya da fotoğraf kadar katı eleştirel bir sorgulama materyali olmadığı görülmektedir (2). Literatür incelendiğinde, karikatürlerde ve haber metinlerinde ötekileştirme olgusu çoğunlukla birbirinden bağımsız çalışılmaktadır denilebilir. Birkaç örnek vermek gerekirse; Batılı karikatürlerde, Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamit'in temsilini incelediği çalışmasında Alkan (2006: 317-320), Osmanlı'nın savaş ya da isyanlar bağlamında kimi zaman 'hasta adam', kimi zaman da 'Hıristiyan katili Müslüman/Şarklı' olarak negatif şekilde temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Tersten bir bakışla Heinzelmann, 1908-1914 Balkan Savaşı sırasında üç Osmanlı mizah dergisindeki Batı temsillerini incelemekte ve her üç dergide de Balkan birliği devletlerinin 'düşman' olarak temsil edildiği klişe karikatürlere rastlamaktadır (2004: 223). Cantek'in derlemesinde (2007) ötekilik olgusu, Türk mizah dergileri ve çizgi romanlarda 'kenar mahalle', 'yoksulluk', 'alt sınıf' temsillerine odaklanan farklı çalışmalarla ele alınmaktadır. Eko (2007), Afrika mizah dergilerindeki incelemesinde, Afrikalı otoriter liderlerin 'hayvan' figürleri şeklindeki temsillerinin, onların öteki'liğini pekiştirip, popülerize ettiği sonucuna ulaşmaktadır. Diamond (2002), 11 Eylül sonrası Arap ve Müslüman politik karikatürlerini; benzer şekilde Hussain (2007), Danimarka'da yayımlanan Hz. Muhammed karikatürlerinin Müslüman ve Batı dünyasındaki yansımalarını irdelemektedir.

Haber metinleri ise ötekileştirme olgusunun en fazla incelendiği alan olarak, medya araştırmalarının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Örneğin, farklı medya formatları üzerindeki araştırmasında Alankuş Kural (1995), Türkiye'de medyanın etnik ve dinsel öteki'lik tiplerini ortaya koymaktadır. Dursun (2004) ise Türkiye'deki toplumsal ve politik gerilim alanlarından biri olarak İslamcı basındaki Kemalist karşıtlığı incelemektedir. Türk ulusal söyleminin ve birliğinin tesisinde, Yunanistan'ın bir 'düşman öteki' olarak rolünü inceleyen Baştürk Akça (2007), Kardak Krizi örneğinde basının ötekileştirici söyleminin, Türk milliyetçiliğinin yeniden üretimine sağladığı katkıyı vurgulamaktadır. Avusturya basını üzerine yaptığı araştırma ile Alver (2003) ise basının negatifliğe ve etnik ayrımcılığa yönelerek, önyargıların üretilmesine ve pekiştirilmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

Bu çalışmada ise ötekilik olgusu, haber-karikatür ilişkisine odaklanarak ele alınmaktadır. Bilindiği kadarıyla, haber ve politik karikatür ilişkisini bu bağlamda ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Politik karikatür bağımsız bir

araştırma nesnesi yerine, yazılı basında haber/gündemin bir bileşkesi olarak kabul edilmekte; habere ilişkin anlamlandırma pratiklerinde tamamlayıcı bir görsel form, fotografik bir eklenti olarak düşünülmektedir.

4) YÖNTEM

Çalışmanın ön kabulü, yazılı basındaki politik karikatürlerin bazılarının gündemle ilişkili olarak ötekileştirme olgusunun önemli bir bileşenini oluşturduğu ve habere bu bağlamda fazladan anlam, bir değer yüklediğidir. Bunu da, haberden bağımsız gibi görünmesine rağmen, dolaylı olarak haber metnine ya da gündeme atıfta bulunarak gerçekleştirmektedir. Bu değer yükleme, iki şeye hizmet etmektedir: haber metnindeki mevcut ötekileştirici söylemi destekleyip pekiştirmeye ve görece objektif bir haber metnine eklenip ötekileştirici bir metin gövdesi yaratmaya. Böylece karikatür, haberin etik iddiaları üzerinde bir tahribat yaratmakta; ancak bu, mizah adı altında tolere edilebildiğinden, haberin doğrudan etik bir hüküm giymesini engellemektedir.

Bu ön kabuller doğrultusunda, Türk yazılı basınına temsilen seçilen dört ulusal gazetede (Cumhuriyet, Hürriyet, Tercüman ve Zaman), 1979-2005 yılları arasında ilk sayfalarda yer alan politik karikatür örnekleri niteliksel içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir (3). Örneklem olarak, daha önce haber metinlerindeki ötekileştirme olgusu üzerine yapılmış bir araştırmanın (Bezirgan Arar, 2009) arşivi kullanılmakta; söz konusu araştırmanın verileri, bu çalışma için de referans kabul edilmektedir.

Çalışma kapsamında, 1979-2005 yıllarına ait Cumhuriyet gazetesinden 4.396; Hürriyet gazetesinden 1.321 karikatür; Tercüman gazetesinin 1979-1991 yılları nüshalarından 931 ve Zaman gazetesinin 1987-2005 yıllarına ait nüshalarından 2.600 karikatür örneği yer almaktadır (4). Ancak bunlar arasından politik olarak nitelendirilemeyen ve ötekileştirme içermeyen karikatürler inceleme dışı tutulmaktadır.

5) BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Referans çalışmada (Bezirgan Arar, 2009), Türk basınının ötekileştirdiği gruplar, *dış* ve *iç aktörler* olarak iki kategoride incelenmektedir. Haber metinlerinin değerlendirilmesinde kullanılan bu ikili kategorik sistem, bu çalışmada karikatür örnekleme uyarlanmaktadır. Söz konusu kategoriler şöyle tanımlanabilir:

Dış aktörler, ulusal topluluğun coğrafi sınırlarının (ülke/vatan sınırları) ya da ulusu temsil eden değerlerin (milli, etnik, dinsel vb.) dışında kalan/algılanan aktörleri ifade etmektedir. Bu bakımdan örneğin ABD bir dış

aktördür; hem kendi ülke sınırları, ulus yapısı, ordusu, ekonomisi vs. ile hem de diğer kültürel, dinsel vs. değerleri ile. Batının bir temsilcisi olarak *biz*'den ayrılmaktadır; *farklıdır*; konjonktüre göre *rakip* ya da *düşman* olarak görülebilmektedir. Benzer şekilde örneğin Yahudiler farklı bir dinin mensupları; Yunanlılar bir başka ulus; Bulgarlar bir başka etnik kimlik olarak dış aktörler grubunda yer alabilirler.

İç aktörler ise ulusal topluluğun coğrafi sınırları içinde yer alan ve aynı politik, sosyal, kültürel ve ekonomik sisteme dahil olan aktörlerdir (siyasi partiler, çeşitli ideolojik grup ve örgütler; etnik, dini gruplar, cemaatler ve temsil ettikleri kesimler gibi). Bununla beraber, etnik kimlik, din, kültürel nitelikler açısından farklılaşabilmektedirler. Ulus yapısındaki kültürel, etnik, dinsel heterojentlik zaman zaman çatışma ve gerilim nedeni olabilmekte; farklı grupların sisteme bağlılık düzeylerini etkileyebilmektedir. Türkiye örneğinde, bu bağlılığın yorumlanışına göre çatışan taraflar, İnel'in "ülke içinden çıkabilecek devletin dayandığı temel prensiplere (cumhuriyetçilik, laiklik ve milliyetçilik) tehdit oluşturabilecek gruplar, yani 'devlet düşmanları'" (2001: 105) şeklindeki tanımlamasına denk düşecek türde öteki'ler olarak görülebilmektedir.

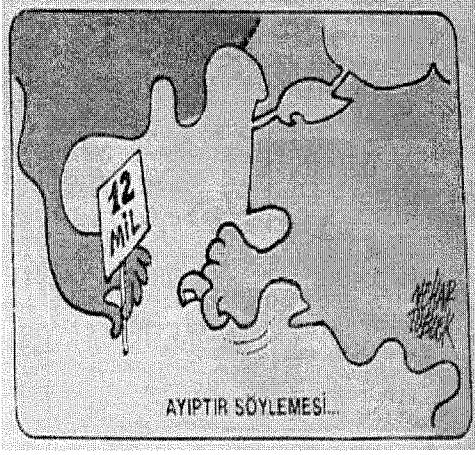
Referans çalışmada, haber metinlerinde somut olarak beliren birçok *iç* ve *dış aktör* temsili ortaya konmaktadır. Bu çalışmada ise söz konusu aktörler arasından, *dış aktörler* kategorisinde *Yunanistan/Yunanlılar* ve *Batı* ile *iç aktörler* kategorisinde *PKK* ve 'laik-şeriatçı' geriliminde beliren *YÖK* ve *türban* örneklerinin karikatürlerdeki temsili ele alınmaktadır. Sayfa sınırlaması nedeniyle, aktörlerdeki ve karikatürlerdeki çeşitlilikten sadece araştırmayı en iyi örneklediği düşünülen birkaçı değerlendirilmektedir (5).

a) Dış Aktörler:

27 yıllık dönem boyunca basında öteki olarak kodlanan ve öne çıkan dış aktörler *Yunanistan/Yunanlılar*, *ABD* ve *Batı*'dır (Bezirgan Arar, 2009). Burada ise sadece Yunanistan ve Batı ele alınmaktadır. Örneklemleri oluşturan her bir gazete, bu aktörleri öteki olarak görme eğilimi konusunda farklı bağlamlarda ve değişen oranlarda da olsa uzlaşmaktadır.

a.1) 'Tarihsel Düşman' Öteki: Yunanistan/Yunanlılar

Türk-Yunan ilişkilerinin çoğu zaman çatışmalı bir niteliği olup; tarihsel önyargılar, hem toplumun hem de basının genel tavrını belirlemiştir. 1979-2005 aralığında, iki ülke ilişkilerinde Kıbrıs, Batı Trakya, hava sahası, kıta sahanlığı, Avrupa Birliği üyeliği gibi sayısız uluslararası diplomatik kriz yaşanmıştır. Aşağıda, dört gazetede çeşitli konular bağlamında Yunanistan ya da millet olarak Yunanlı/Rum imgesini konu alan ve farklı tarihlerde yayınlanmış karikatür örnekleri görülmektedir:

Şekil- 1: Hürriyet, 28 Ocak 1982
(N. Tüblek)

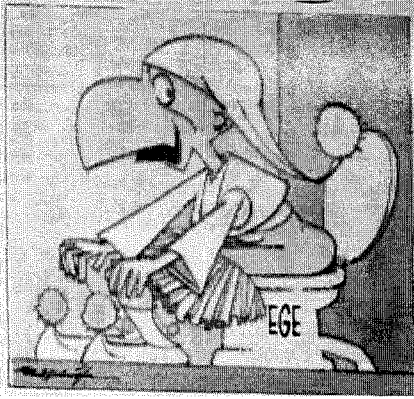

Şekil- 2: Cumhuriyet, 24 Temmuz 1983
(A. Ulvi Ersoy)

Yunanistan'ın 1982'de, Ege'deki karasularını 12 mile çıkarma girişimi ile ilgili olarak Hürriyet gazetesinde yer alan karikatür (Şekil-1), “12 mil konusu Türkiye için çok hayattır” diyen başbakan Ulu, Yunanistan'ı bir kez daha uyardı: Savaş sözü etmek istemiyoruz” başlıklı habere eklenmiştir. Karikatürde Yunanistan'ın Mora yarımadasının bir el şeklinde Ege'ye “12 mil” tabelası dikme girişimine, Türkiye'den yine bir el şeklindeki Karaburun yarımadası argo bir hareketle karşılık vermektedir. Haber, bir resmi kaynak söylemini aktarmakta ve açık bir yorum içermemektedir. Habere eşlik eden karikatürdeki temsil ise aslında Türkiye'nin Yunanistan'a cevabıdır. Gazete bu karikatürü haberin yorum ayağı olarak kullanmaktadır. Burada Yunanistan ‘ciddiye alınmayan’, ‘saygıya değer bulunmayarak’ argo bir el hareketiyle karşılık verilen öteki'dir. Biz'e ait olanın bizden alınmasının öyle kolay olmadığına dair hem bir yanıt hem bir gözdağıdır. Özünde öteki'ne ‘alaycı’, ‘küçümseyici’ ve ‘toprağımıza göz dikmesi’nden kaynaklanan düşmanca bir bakış söz konusudur.

Türk askerini, geleneksel giysileri içindeki bir Rum askerinin önünde gösteren ikinci karikatür ise (Şekil-2) doğrudan bir haber eklentisi olmayıp, bağımsız bir karikatürdür. Fakat o sıralar gündem, Yunanistan'da ‘Türk karşıtı’ Papandreu yönetimiyle Batı Trakya'daki Türk azınlıklar sorunun sürdüğü, Ermeni örgütü ASALA'nın Türk diplomatlara karşı eylemlerinin Rum bağlantılı olduğu söylemlerinin bazı basın organlarında yer aldığı bir çerçeveye sahiptir. Bu karikatürün hangi olaya gönderme yaptığı tam olarak anlaşılmasa da, genel gündem Yunanistan'la bir sorun alanı olduğu bilgisini vermektedir. Karikatürde, Türk ve Yunan askeri karşılaştırılmaktadır. Türk askerinin

'büyük', 'güçlü', 'göğsü dik' ve 'gururlu' temsiline karşılık; önüne kattığı geleneksel giysileriyle Yunan askerinin 'küçük', 'zayıf', 'başı önde' ve 'ezik' temsili dikkati çekmektedir. Karikatürdeki karşılaştırma, açıkça öteki'ni (Yunan/Yunan askeri) 'küçümseme' temasını işlemektedir. Basında da genelde, Türk-Yunan karşılaştırması 'güçlü/zayıf' ülke, 'büyük/küçük' ordu gibi ikili karşıtıklara dayanmaktadır. Bu karşılaştırmalarda Türk, Türk askeri/ordusu daima 'güçlü'; Yunan 'zayıf' taraftır (6).

Şekil-3: Tercüman, 28 Mart 1987
(S. Balcıoğlu)

Şekil-4: Zaman, 6 Ekim 1989
(V. Sinan)

Milli giysileri içinde bir Yunanlıyı, üzerinde *Ege* yazan bir klozete oturmuş gösteren karikatür (Şekil-3), 1987 yılında Tercüman gazetesinin ilk sayfasında yine iki ülke arasındaki bir bunalım vesilesiyle yer almıştır. Eşlik ettiği haber, Türk MTA Sismik-1 araştırma gemisi *Hora*'nın *Ege*'ye araştırmaya çıkması ve Yunanistan'ın da bunu engellemek istemesiyle ilgili bir krizi konu almaktadır. "*Ege'de savaş bulutları*" başlığını taşıyan haberde ayrıca "*Ankara: Engelleme savaş sebebidir*" ve "*Atina: Hora'yı engelleyeceğiz*" alt başlıkları öne çıkmaktadır. Haber metninde açık bir yargılama görülmesi de, habere eklenen karikatür, üzerinde "*Ege*" yazılı klozet metaforuyla, 'bunalımların, krizlerin yaratıcısının Yunanistan olduğuna' dair bir mesaj vermektedir. Yunanistan'ın, tipik bir Yunanlı figürü ile argoda farklı bir karşılığı olacak şekilde 'sorun çıkarıcı', '*Ege*'de suları bulandıran' taraf olarak gösterilmesine ek olarak temsil, haberin anlam yükünü, 'küçümseme', 'alaya alınan', 'saygı değer bulunmayan' bir Yunanistan çağrışımlarıyla artırmaktadır.

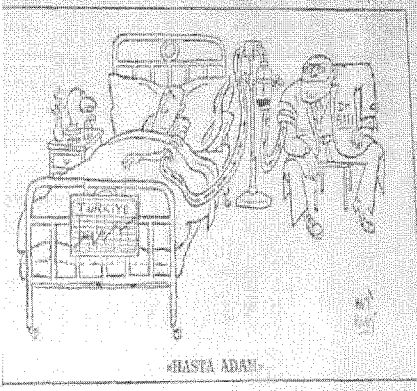
Son karikatür (Şekil-4), 1989 yılında Zaman gazetesinin Rauf Denktaş'ın "*Rumlarla eşit olmak istiyoruz*" sözlerinin bir haber-karikatür şeklindeki temsilinden oluşmaktadır. Karikatür, Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı

Komutanlığı'nda görevli Binbaşı Nihat İlhan'ın eşi ve çocuklarının, 24 Aralık 1963'te evinin banyo küvetinde Kıbrıslı Rumlarca öldürülmüş olarak bulunduğu "Kanlı Noel" olaylarına atıfta bulunmaktadır. Eli silahlı bir Rum, Denктаş'ın Rumlarla eşit olma isteğine, "*Pekâlâ! ... Al öldür öyleyse şu küvetteki masum ve korumasız yavruları gözünü kırpmadan da ispatla böylece Rumlarla eşit olabileceğini*" sözleriyle yanıt vermektedir. Karikatürün mesajı açıktır: 'masum ve savunmasız insanları öldüren' Kıbrıslı Rumlar... Denктаş'ın uluslararası eşitlik talebi, Rumları yargılayıcı şekilde hedef alan bir anlam alanına transfer edilmektedir. Türkler ve Rumlar insani nitelikleri açısından karşılaştırılarak, Rumlar 'kötü', daha da ötesinde 'Türlklere kasteden düşman öteki' imgesiyle sabitlenmektedir. Bugünün gündemini yorumlamak üzere, kolektif belleği uyuracak şekilde geçmiş tecrübelerle yapılan atıf özellikle dikkat çekicidir.

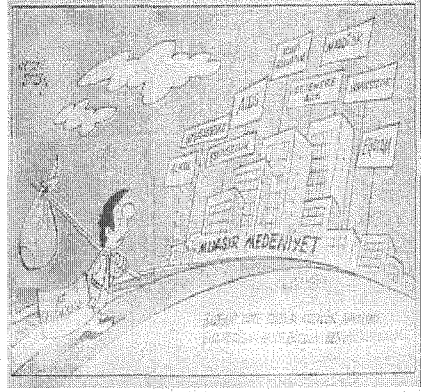
Yunanistan hakkında Türkiye'de öteki imgesini sabitleyen ana tema *düşmanlıktır*. Milas'ın da vurguladığı gibi (2003: 199), "okul kitaplarından, milli/milliyetçi tarih yazımına kadar bu bir fikr-i sabittir. 'Öteki' (Yunan), zımnen ya da doğrudan, kimi zaman sert bir dille kimi zaman ise 'akademik' bir üslupla, eskilerden bugüne hemen hemen aynı olumsuz yaklaşımları sergileyen, tehdit oluşturan ve (iyi olan 'bizler'e) karşı kötü niyetleri olan bir 'bütün' olarak sergilenir". Yakın dönem örneği Kardak krizinde yaşanan bu örnekler, basında da her kriz ortamında, tarihe referanslar ve kışkırtıcı/tehditkâr bir üslupla aynı ulusalcı söylemin tekrar edilmesi şeklinde kendini göstermektedir.

a.2) 'Emperyalist Bir Güç' ve 'Kültürel Öteki': Batı

Bora'nın ifadesiyle, "Türk milli kimliği, Batılılık kimliğini de içerecek şekilde kurulmuştur" ve bu yüzden "aşk-nefret veya hayranlıkla öfke duyma arasındaki git-gelin ikircikliliği ve yoğunluğu, Batıyla ilgili bir Öteki imgesinin sabitlenmesine izin vermemektedir" (1999: 40-41). Batı hem bir cazibe/çekim merkezi, hem bir ötekidir; ABD örneğinde olduğu gibi. Bu iki eğilim aynı anda bile varlığını sürdürebilmektedir. Topyekun bir değerler sistemi (ekonomi-politik, kültürel, ahlâki ve dinsel) olarak Batı, bir imgedir. Gazete haberlerinde olduğu kadar, karikatürlerde de Batının böylesi toptancı bir zihniyetle algılandığı ve yorumlandığı örneklerle özellikle bazı gazetelerde sıkça rastlanmaktadır.

Şekil-5: Cumhuriyet, 15 Mart 1980
(A. Ulvi Ersoy)

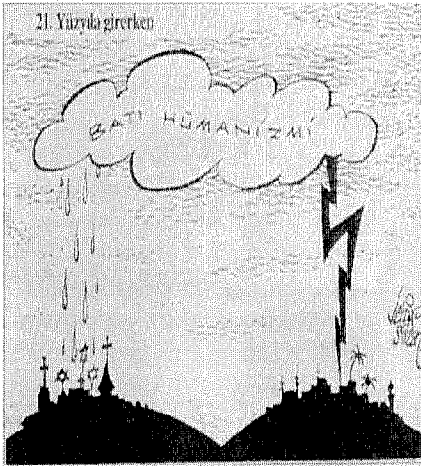

Şekil-6: Zaman, 22 Mayıs 1988
(V. Sinan)

Şekil-5'teki örnekte, Türkiye-Batı ilişkilerinin resmedildiği bir karikatür görülmektedir. Türkiye'nin "hasta adam" olarak cansız, bitkin yattığı; Batının da "Dr. Batı" olarak onun başında beklediği karikatürde, serumdaki kan, olması gerekenin aksine Türkiye'den Batıya doğru gitmektedir. Bu, ekonomik ilişkilere gönderme yapan bir karikatürdür. 1980'ler, Türkiye'de 1970'lerden itibaren baş gösteren olumsuz ekonomik koşulların ülkede kıtlık, yoksulluk, işsizlik gibi sorunları doruk noktasına ulaştırdığı yıllardır. Ekonomik darboğaz ise büyük oranda Batı ve ABD'nin ekonomik yardımlarıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Karikatür Batıyı, 'ekonomik olarak bağımlı kılarak Türkiye'nin ulusal bağımsızlığını elinden almaya çalışan bir tehdit' olarak temsil etmektedir. Bu temsil, Cumhuriyet gazetesinin Batıya ideolojik bakışı ile uyumluluk içindedir. "Asgari ücretin 12.894 lira olması bekleniyor" başlıklı haberin hemen üzerinde yer alan karikatür, haber içeriği ile doğrudan ilişkili olmamasına rağmen, ekonomi gündemindeki Batı imgesine ilişkin bir ipucu vermektedir. 'İyileştirmek (ekonomik destek) bahanesiyle, doktor maskesi altından sinsi sinsi (gülümseyerek) Türkiye'nin kanını emen emperyalist bir güç', bu güçle 'tehditkâr bir öteki'dir Batı. Burada ötekileşmenin kurucu teması 'tehdit'tir.

Diğer karikatürdeki (Şekil-6) temsil, gazetelerin ideolojik eğilimlerinin yansımalarıyla farklılaşan Batı imgesinin bir başka boyutudur. Sırtında çıkınıyla Batıya doğru giderken şaşkınlıkla irkilen adam, "az gelişmiş ülkeleri", buradaki anlamıyla 'Türkiye'yi temsil etmektedir. Önünde "Muasır Medeniyet" yazısı dikkat çeken Batıda ise gelişmişlik ve muasırlıkla bağdaşmayacak olumsuz birtakım olguların (AIDS, uyuşturucu, eşcinsellik, alkol, ruhi bunalım, dejenere aile, maddilik, inançsızlık ve egoizm) her yeri kapladığı görülmektedir. Karikatürde, "Bargahi yare girdim arziçün ahvalimi. Bir perişan halde gördüm.

Ben unuttum halimi" satırlarıyla (7), özenilen ve erişmeye çalışılan Batının aslında toplumsal açıdan ne ölçüde dejenere olduğu, manevi değerlerin ne büyük bir erozyona uğramış olduğu vurgulanmaktadır. Batı burada, sahip olunan ve gazete açısından *biz*'i temsil eden kültürel/ahlaki değerler ve kimlik üzerinde bir 'tehdit' oluşturması anlamında öteki'dir. Batılı standartlar ve değerlerin olumsuzlanması yanında, bunlara imrenen kendi toplumuna da bir dokundurma söz konusudur. Bu içerikteki bir Batı tasavvuru, Hobsbawm'ın değindiği gibi (1996: 640), Batılaşmayı değil, bizzat Batının kendisini karşısına almanın bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Zaman gazetesinin hem haber hem de karikatürlerindeki Batı imgesi bir yanıyla bu tür bir eğilimi yansıtmakta ve özellikle kuruluştan 1990'lara kadar olan gündeminde işlenmektedir. Bu perspektifte Batı, tarihsel olarak 'Osmanlı, İslamiyet ve Türk düşmanı/karşıtı'; 'kültürel açıdan dejenere olmuş' fakat 'istilacı/yayılmacı politikalarla kendini empoze eden' bir öteki'dir (8). 'İyi', 'doğru', 'temiz' ve 'ahlaklı' kalmaya çalışan '*biz* için tehdit'tir. Bu örnekteki ötekileştirme özette, Batının kültürel olarak dışlanması teması üzerine inşa edilmekte ve Batı, 'kültürel bir tehdit' olarak gösterilmektedir.

Şekil-7: Zaman, 25 Ekim 1993
(V. Sinan)

Şekil-8: Cumhuriyet, 31 Mayıs 1995
(A. Ulvi Ersoy)

Yukarıdaki iki örnek ise (Şekil-7 ve 8), farklı bağlamlardaki Batı algısını örneklemektedir. 1992 yılında, Sırp Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'in 'Büyük Sırbistan' hayaliyle Bosna-Hersek'te Müslümanlara karşı başlattığı etnik temizlik, basının gündemini 1995'e kadar meşgul etmiştir. Olaylar iki yönlü değerlendirilmiştir. Basının bir bölümü, mağdur tarafın

Müslüman oluşu nedeniyle sorunu ‘Hıristiyan/Müslüman düşmanlığı’; bir bölümü de Batı’nın geç müdahalesi nedeniyle ‘soykırımı duyarsızlık’ olarak yorumlamıştır. Bu minvalde Sırlar ötekileştirmenin birinci öznesi iken; Batı için de ya ‘Hıristiyan kimliği nedeniyle kasten geç müdahale ettiği’ ya da ‘evrensel insan hakları ihlali karşısında duyarsız kaldığı’ hükmü verilmiştir. Şekil-7’deki karikatür, “*Cinayetlerden BM sorumlu*”, “*Uluslararası Af Örgütü: BM Barış Gücü adı altında gittikleri her yerde insan haklarını ihlal ediyor*” başlıklı haberle birlikte kullanılmıştır. Haberde kullanılan bir vinyet (defne dalları arasındaki bir kuru kafa) aslında gazetenin BM nezdinde Batıyı ‘tehlikeli’ bir öteki olarak kodladığının işareti sayılabilir. Öte yandan karikatüre bakıldığında, Batının ‘çifte standardı’na dair bir vurgu dikkati çekmektedir. Üzerinde “*Batı Hümanizmi*” yazan bir bulut, haç motifleriyle temsil edilen Hıristiyan alemine yağmur şeklinde yağarken, yani ‘Batı insancılığını sadece kendinden olana hak görürken’; aynı bulut camilerle temsil edilen Müslüman alemi üzerinde şimşekler çaktırmaktadır. Yani ‘Müslümanlar, Batı hümanizminden nasibini alamamakta’; ‘Batının kendinden olan ve olmayana karşı uyguladığı ayrımcılığa’, onun ‘çifte standardı’na maruz kalmaktadır.

Benzer şekilde Bosna meselesi dolayısıyla Cumhuriyet gazetesinde yer alan karikatürde ise (Şekil-8) Batı, ikinci yorum (soykırımı sessiz kalmak) çerçevesinde hedefdir. “*Batının umudu Miloseviç’te*”, “*Bosna için siyasi çözüm tartışıldı*” başlıklı habere eşlik eden karikatürde Sırları temsil eden şahinlerin, üzerlerinde “*BM-NATO*” yazan Batılı devletlerin Barış Gücü askerlerinin kollarından havalandığı görülmektedir. Karikatür haberin fotografik desteği olarak, Batının ‘Bosna’yı vuran Sırları kendi elleriyle yolladığı’; ‘tepkisiz kalarak Sırlara güç verdiği’; ‘soykırımı zemin hazırladığı’ yorumunu açığa vurmaktadır.

Karikatürlerdeki bu Batı imgesinde, geçmişte yaşanan savaş merkezli tecrübeler etkilidir. Dolayısıyla bu durum gazetelerin olayları yorumlayışında da etkisini göstermektedir. Daha derin bir tarihsel birikimi referans alan Zaman gazetesi Müslüman/Hıristiyan karşıtlığını vurgularken; Cumhuriyet gazetesi meseleyi evrensel hak ihlali perspektifinden yorumlamaktadır. Karikatürlerdeki temsiller de bu anlamları destekliyor görünmektedir.

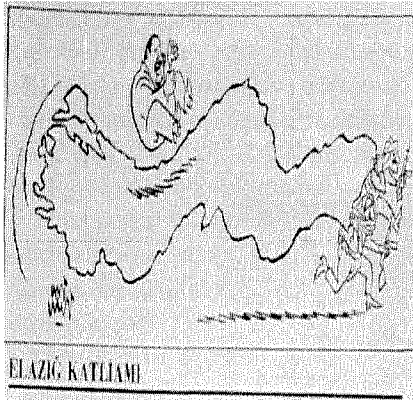
b) İç Aktörler:

27 yıllık süreçte, ‘ulusal varlığı ve bütünlüğü tehdit eden bir iç aktör’ olarak görülen *PKK*, basının uzlaştığı en önemli öteki figürlerinden biridir. Diğer öteki’ler ise gazeteler açısından, Türkiye’de sistem ya da rejim yandaşı/muhalifi olma konumu bağlamında ortaya çıkmaktadır. İç toplumsal gerilim ve çatışmalar, aşağıda ‘laik-şeriatçı’ gerilimi şeklinde yer verilen kavram çiftinden de anlaşılabilceği gibi, basına da yansımaktadır. İç aktörler

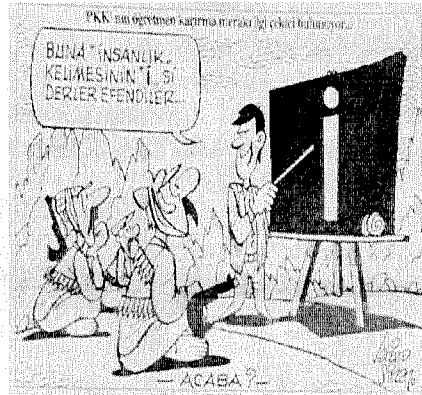
planında PKK dışındaki öteki'lerin aynı zamanda basına da yansımış bir kutuplaşmayı yansıttığı fark edilmektedir. Bu çatışma bağlamında Türkiye'de örneğin 'türban' meselesi ötekileştirmenin önemli konu başlıklarından biri olarak dikkate değer veriler sunmaktadır. Cumhuriyetçi-laik rejim taraftarlığı ya da karşıtlığı, politik aktörler kadar temsil ettikleri toplumsal kesimleri de ötekileştirmenin başat aktörleri haline getirmektedir.

b.1) 'Ulusal Birlik Üzerinde Ayrılıkçı Bir Tehdit': PKK

1984 yılında Erzurum ve Şemdinli'de yaptığı baskınlarla ilk ciddi eylemini gerçekleştiren PKK, 1990'larda doruk noktasına ulaşan terör olaylarının baş aktörü olarak bugüne değin gündemde kalmayı sürdürmüştür. Devletin resmi ideolojisi çerçevesinde, Türkiye'de 'bölücülüğü ve etnik ayrılıkçılığı hedefleyen bir terör örgütü' olarak nitelendirilen PKK, farklı ideolojik perspektiflere sahip olsalar da her bir gazetenin üzerinde uzlaştığı bir öteki'dir. Buna göre PKK, İnsel'in tarif ettiği türde bir öteki (2001: 105), yani tipik bir 'devlet düşmanı'dır.

Şekil-9: Cumhuriyet, 26 Mart 1990
(A. Ulvi Ersoy)

Şekil-10: Zaman, 30 Ekim 1993
(V. Sinan)

Örgütün 1993 yılında Elazığ'daki eylemi ile ilgili Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan karikatür, olayla bağlantılı bir çok habere eşlik etmektedir (Şekil-9). Eylemle ilgili olarak "Beş madenciye gözaltı", "Yine eylem: Teröristler durmuyor", "Eğitime PKK engeli: Teröristler Güneydoğu'da okulları yakıyor, öğretmenlere saldırıyor" başlıklı haberler gündemin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Tek tek eylemlerin konu edildiği bu haber başlıklarının tümünden, PKK'nın 'toplumsal huzur ve güvenlik, birlik/bütünlük üzerinde bir tehdit' oluşturduğu anlamı çıkarılabilmektedir. Habere eşlik eden karikatür ise haberlerdeki içeriği destekleyen ve pekiştiren daha üst bir anlama göndermektedir. Poşulu, eli silahlı şekilde oldukça stereotipik temsil edilen PKK

eylemcisi iki kişinin, Türkiye'yi Güneydoğu ucundan tutarak götürdüğü karikatür, 'vatanım elden gitmekte olduğu' anlamını vermektedir. Ankara'da yerinden oynatılan kişi ise dönemin başbakanı ANAP'lı Yıldırım Akbulut'tur. PKK, 'yıkıcı, bölücü bir tehdittir' ve 'iktidar bunun karşısında aciz' görülmektedir.

PKK'yı öteki olarak temsil eden bir başka karikatür, 1993 yılında Zaman'da yer almaktadır (Şekil-10). "Adalet teröre işletilemiyor" başlıklı manşet haberinin bir eklentisi olarak bu karikatürün içinde ise "PKK'nın öğretmen kaçırma merakı, ilgi çekici bulunuyor..." şeklinde bir cümle yer almaktadır. Haberde ayrıca, dönemin Tarım ve Köy İşleri Bakanı Refaiddin Şahin'in, "şimdiki PKK'luların 1980 döneminde komünist kisvesi altında çalışmalarını sürdüren Ermeniler oldukları ve Yezidi Kürtlerini PKK militanı olarak yetiştirdikleri"ne dair bir açıklamasına da yer verilmektedir. Karikatür, ironik şekilde PKK'lulara kara tahtada 'insanlık dersi' veren bir öğretmeni göstermektedir. Öğretmen, "Buna 'insanlık' kelimesinin 'İ' si derler efendiler" derken, alt kısımda "Acaba?" şeklinde bir soru imi yer almaktadır. Karikatürden, PKK'nın 'insanlıktan nasibini almamış' oluşu yanında, 'cahil' insanlardan oluşan bir örgütlenme olduğuna dair bir anlam çıkarmak da mümkündür. Haberlerin çoğu, PKK eylemleri hakkındadır; karikatürlerse PKK'nın 'kötü', 'düşman', insani olarak 'zayıf', 'yetersiz' oluşuyla ötekileştirildiği temsillere yer vermektedir.

Şekil-11: Hürriyet, 22 Aralık 1998 (İl Borghese)

İtalyan İl Borghese ve L'Espresso dergilerinde yayınlanan yandaki karikatürse (Şekil-11), daha sonra Hürriyet'in "Nihayet anladılar" başlıklı manşetinde kullanılmaktadır. Haberde, "Hürriyet'in Apo kurbanı bebeklerin fotoğraflarıyla başlattığı kampanya etkisini gösterdi. İtalya'nın iki saygın dergisi, katil Abdullah Öcalan'ın içyüzünü gözler önüne serdi" denilmektedir. Haberde Öcalan ile ilgili hüküm açıktır: 'Bebek katili'... Ayrıca gazete Öcalan kimliğinin bu yönü ile ilgili haklılığını da, İtalyan dergilerinin bu yorumu paylaşan karikatürünü referans göstererek meşrulaştırmaktadır. Karikatürü hem kendi haklılığının kanıtı hem de başkaları tarafından da paylaşılan bir düşüncenin yansıması olarak sunmaktadır. Öte yandan bu karikatürü kendisi de yayınlıyarak, önceden başlattığı ve başkalarının katılımıyla genişleyen Öcalan karşıtı kampanyanın bir görsel temsili olarak kullanmaktadır. Karikatürün altında, resim altı şeklinde yer alan metinde, "Haftalık İl Borghese Dergisi'nde yayınlanan Apo karikatürü, Romalı'nın taçlandırdığı canavarı işte böyle anlatıyor. Apo'nun elindeki orak çekiçten kan damlıyor"; karikatürün üstündeki metinde ise "Çekicinden kan damlayan Romalı" ifadeleri yer almaktadır. Bu görsel temsile göre Öcalan öfkeli yüzü ve elinde 'komünizm'i temsil eden orak çekiçle, elinde ters tuttuğu bir bebeğe saldırmak üzeredir. Orak çekicinin ucundan kan damlamakta ve Öcalan'ın elleri kanlı görülmektedir. İki bebek ise yerde ağlamaktadır. Romalı giysileri içinde resmedilen Öcalan, bu şekilde aynı zamanda kendisini kollayan Romalılarla özdeşleştirilmektedir. Haberde de açıkça yer verildiği gibi Öcalan, 'eli kanlı bir bebek katili', 'insanlıktan çıkmış bir canavar/cani' olarak temsil edilmektedir. Bu temsil, oldukça dehşet uyandırıcı karikatürize edilmiş tarzıyla, haberde ifade edilen Öcalan portresini tamamlamaktadır. Örgüt lideri Öcalan dolayısıyla PKK'nın da ötekileştirildiği bir karikatür olarak değerlendirmek mümkündür.

b.2) 'Laik-Şeriatçı' Geriliminde Öteki'ler: YÖK ve Türban

Türkiye'de, 1980 darbesi sonrası toplum ve siyaset uzun süreli baskıya uğramıştır. Ancak bu bastırılmışlık, zamanla beklenmedik noktalardan patlak vererek; "1980'lerde merkez artık Kemalist türdeşliğini tamamen yitirmiş, merkeze, Kemalizm'e olan bağlılığı son derece şüphe götürecek çok sayıda grup dâhil olmaya başlamıştır" (Kalaycıoğlu, 2000: 403). Türkiye'de yoksullaşan ve yalnızlaşan kitlelerin kimlik problemlerini tarikat, cemaat tipi oluşumlarda çözmeye çalışması ve baskı altında tutulan çevrenin kamusal alana dair taleplerle ortaya çıkması, toplumdaki kutuplaşmanın 12 Eylül öncesinin sağ-sol çatışmasından farklı olarak, 'laik-şeriatçı' geriliminde tekrar su yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu, komünizme kalkan olarak düşünülen *Türk-İslâm Sentezimin*, *irtica* şeklinde geri dönüşü olarak yorumlanmış ve 1990'ların sonunda, iç tehdidin *irtica* olarak nüksettiği fikri kimi çevrelerde yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda

türban, üniversiteler ve YÖK, imam hatipler, cemaatler, tarikatlar, toplum ve basındaki kutuplaşmanın görünür hale geldiği konulardır (9).

Şekil-12: Zaman, 29 Ekim 1988
(V. Sinan)

Şekil-13: Cumhuriyet, 11 Mart 1989
(A. Ulvi Ersoy)

Laiklik ve bağlı kavramlar/kurumlar silsilesinin temsil ettiği kesimlerin ötekileştirilmesi ile ilgili bir örnek (Şekil-12), türbana izin verilmeyen üniversiteleri ve YÖK'ü, özünde 'sistemi' hedef almaktadır. “Doğramacı istifa etmeli”, “İmamın örnek davranışı” ve “Cumhuriyet'in 65. yılı” başlıklı haberlerin ortasında yer alan karikatürde, türbanlı bir üniversite öğrencisine, üniversite hocalarını temsil eden üç cüppeli ve kepli kişi ellerinde T cetvelleri, pergellerle “Vurun kahpeye” diye saldırırken görülmektedir. Burada Halide Edip'in, “Vurun Kahpeye” adlı romanına yapılan atıf dikkati çekmekte ve romanın ana konusu tersten bir okumayla türban meselesine transfer edilmektedir. Milli mücadele döneminde idealist İstanbullu bir öğretmenin bir Anadolu kasabasında millî mücadeleye verdiği desteği ve Kuvay-i Milliye ile eski düzen taraftarlarını anlatan roman, tersten yorumlanarak “Ve Cumhuriyet'in ilanından 64 yıl sonra” ifadesiyle, bu kez Cumhuriyet rejimi taraftarlarının türbanlılara saldırısına uyarlanmaktadır. Üniversitelerde türbana karşı çıkan 'laik/Atatürkçü' kesimler, 'saldırgan' şeklindeki üç üniversite hocası temsiliyle, şaşkın haldeki genç kızın temsil ettiği muhafazakâr İslamcı kesim ve türbanlılar karşısında ötekileştirilmektedir. 'Saldırgan' taraf karşısında türbanlılar 'mağdur' tarafta gösterilmektedir. Bu karikatür, o dönem Zaman gazetesinin üniversiteler ve YÖK nezdindeki sistem muhalifliğinin de bir göstergesidir.

Gerilimin diğer tarafında, Cumhuriyet gazetesinde yer alan karikatürse (Şekil-13), “*Türban protestosu*” başlıklı manşet haberin eklentisidir. Karikatürde, başörtülü kadının kızı olduğu anlaşılan türbanlı bir genç kız, elinde kitaplarıyla ve başı öne eğik olarak ayakta durmaktadır. Karşısında, elleri cebinde kendinden emin genç bir adam, genç kızın annesine “*Maşallah, hanım kızımız üniversite kaçta?*” sorusunu yöneltmektedir. Burada dikkati çeken şey, türbanlı genç kızın üniversitede okumasına rağmen diğer iki tipten oldukça ‘küçük’ boyutlarda çizilmiş olmasıdır. Bu temsilde türbanlı genç kız, gerek ‘küçük çizilerek’ gerek annesine yöneltilen ‘sorunun ironisiyle’ gerekse de ‘başını öne eğişi’yle ‘üniversitede olmasına rağmen halen ilkökul talebesi misali velî idaresinde’; yani ‘yetişkin ama iradî olarak özgürleşmemiş’ gösterilmektedir. Türbanlıların kendi iradeleri dışında ataerkil düşünce yapısının baskısı altında kapandıkları ve bu yüzden özgürleşmemiş oldukları iddiası, ‘başı eğik’, ‘küçük’, ‘zayıf’ ve ‘aşağı’ şeklindeki bu temsilde somutlaştırılmaktadır. Arzu edilen ‘çağdaş’, ‘özgür’, ‘modern’ Türk kadını imgesine ters düştüğünden, öteki’liğin vurgusu türbanlı kadının ‘özgür iradesi olmayan’, ‘zayıf’, ‘bağımlı’ temsiline belirginleşmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Metafor, dilbilimsel araçların ötesinde, gerçekliği yorumlamanın bir yöntemi ve bir düşünce modudur (Speedling, 2004: 6). El Refaie’ye göre, düşüncenin metaforik yönünün resimli ifadesi olarak ‘görsel metaforlar’ın (politik karikatürler) anlamları görüldüğü kadar açık anlamları olmayıp; sözel ve metaforik sınırlar arasındaki belirsizlikler ancak içinde buldukları sosyo-politik bağlamla birlikte değerlendirildiğinde aşılabilir (2003: 75). Çizerleri ait oldukları toplum ve medeniyet havzasının değer yargılarını yansıttığı için “‘mentalite/zihniyet’ tarihi için önemli bir malzeme” (Alkan, 2006: 13) olan karikatürler, “sosyal bir gösterge, bir yansıtıcı” (Topuz, 1986: 4) olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yani haber metinleri gibi karikatürler de dönemin sosyo-politik bağlamı içerisinde anlamlıdırlar. Burada da, haber-karikatür ve öteki ilişkisi bu bakış açısı temel alınarak irdelenmektedir.

Bu çalışma açısından söz konusu sosyo-politik bağlam, Türkiye’nin iç ve dış toplumsal/politik tarihini, bir askeri darbe dönemini, rejim bunalımlarını, merkez-çevre gerilimlerini, iç ve dış terörü, uluslar arası ekonomik, diplomatik krizleri ve etnik kimlik krizlerini kapsayan 27 yıllık bir birikimi yansıtmaktadır. Dolayısıyla çalışma boyunca her türlü değerlendirmede, bu tarihsel bagajı göz önüne almaya özen gösterilmiştir. Söz konusu dönemde ötekileştirme olgusunun karikatüre yansımaları incelenmiş ve gazete politik karikatürlerinde ötekileştirilen aktörleri en iyi temsil ettiği düşünülen örnekler

değerlendirilmiştir. Politik karikatür, haberi hem fotografik hem de anlamsal olarak destekleyen bir form, haber söyleminin görsel olarak tamamlayıcı bir unsuru, yani haberin bir eklentisi olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak şu değerlendirmeleri yapmaya imkan tanıyan bulgular elde edilmiştir: Politik karikatürler çeşitli aktörleri, grupları etiketleyerek, stereotipleştirerek, *biz'e düşman, rakip, biz'den farklı* algılarını uyararak; okurun zihnindeki mevcut önyargı formlarını harekete geçirerek ya da bunlara yenilerini ekleyerek haberi yorum açısından daha aktif hale getirmektedirler. Haber metinleri kuşku içeriklerine rağmen 'nesnellik' iddiasında olsalar da, politik karikatürler gündemin ve çoğu kez doğrudan haber metinlerinin söylemsel bir parçasını oluşturarak metnin anlam yükünü arttırmakta; söylenemeyeni dolaylı ve mizahi bir üslupla söylenebilir kılmaktadırlar. Bu açıdan politik karikatürler sadece gazetelerdeki bağımsız birer grafik unsur değil; haber söyleminin bir parçası, daha da ötesinde tamamlayıcısı olmaya hizmet etmektedirler.

Dikkat edilirse karikatürlerle birlikte başlıkları verilen çoğu haber, cereyan etmiş belirli tekil bir olay hakkındadır. Fakat bu haberlere eşlik eden karikatürler, doğası gereği olmakla birlikte, habere konu olan olay, olgu ya da gruplara ilişkin çok daha total, kimi zaman kültürel ve özsel nitelikleri hedef alan yorumlayıcı, yargılayıcı çizimlerdir. Tek tek olaylar ya da kişiler dolayısıyla çoğu kez grubun tümünün hedef alındığı ve hüküm giydiği örneklerde karikatürler, kendi sübjektif penceresinden okura, hedef aldıkları gruplar hakkında haberin içerdiğinden daha fazla ve daha geniş anlam haritaları sunmaktadırlar.

İncelenen örnekler açısından değerlendirmek gerekirse; ötekileştirilen gruplar, basının kendi içinde sistem içi çatışma ve gerilimlerdeki politik/ideolojik konumu, sisteme yandaş/muhafif oluşu, hegemonik söylemlere eklemleme ya da onlara alternatif üretme eğilimlerine bağlı olarak farklılaştırabilmektedir. Bulgulara göre, *iç aktörler* planında çatışan ya da ayrışan basın organları, dış aktörleri bir öteki olarak görme konusunda, ulusu, vatani, ulusun milli, etnik, dinsel ve kültürel değerlerini algılama ve sahiplenme derecelerine göre zaman zaman uzlaşabilmektedirler. Bu uzlaşma, din, millet, etnik kimlik gibi farklı referans odakları olan 'milliyetçiliğin' alanında ortaya çıkmaktadır. Gazetelerdeki bu milliyetçi refleksin, uzlaştıkları aktörlere bakılarak öncelikle *dış aktörlere* karşı olduğu söylenebilir.

NOTLAR

1. Sadece mizahi bir üslup taşıdığı için, karikatürü her koşulda hoş görüyle yaklaşılabilir bir form olarak değerlendirmek söz konusu değildir. Nitekim, bugüne dek bir çok gazete ya da mizah dergisi yayınladığı karikatürler nedeniyle, eleştiri veya baskı/sansüre uğramış ya da toplumsal tepkinin odağı haline gelebilmiştir. Yakın dönemde Türkiye’de bunun bir örneği, Başbakan R. Tayyip Erdoğan’ın Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir karikatürü ile yaşanmıştır. Başbakanı yumağa dolanmış bir kedi olarak temsil ettiği karikatürü nedeniyle çizer Musa Kart davalık olmuştur. Yine 2005 yılında, Danimarka Jyllands Posten gazetesinde ‘terörist’ olarak resmedilen Hz. Muhammed karikatürü, tüm dünyada Müslümanların yoğun tepkilerine ve ülkeler arası diplomatik krize neden olmuştur.

2. Karikatür, fotoğrafik bir işlevi olan ancak içerik olarak fotoğraftan farklı bir görsel formdur. Haberde fotoğrafın kısmen gerçekliği yansıtmasına karşın; sınırsız bir yorumlama olanağı sunan karikatür, yargılama esnekliği çok daha yüksek görsel bir haber desteğidir. Fotoğraf, haberde geçen olay, olgu ya da kişilere ilişkin nesnel gerçekliğin bir bölümünü az çok yansıtırken, karikatür tamamen çizerin subjektif yorumuna dayanmaktadır. Fotografik anlamda, karikatürün habere görsel bir destek verdiği düşünüldüğünde, haber-karikatür ilişkisi sorgulanabilir hale gelmektedir.

3. Çalışma boyunca ele alınan karikatürler, çizerinden ve onun temsil ettiği politik görüşlerden bağımsız olarak değerlendirilmekte; sadece karikatürün görsel bir form olarak gazetelerdeki ötekileştirme pratiklerindeki işlevselliği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Söz edilen dönem boyunca gazetelerdeki karikatüristler değişmekle birlikte seçilen karikatür örnekleri arasında, Cumhuriyet gazetesinde özellikle Ali Ulvi Ersoy; Hürriyet’te Nehar Tüblek; Tercüman’da Semih Balcıoğlu ve Zaman gazetesinde Vehip Sinan’ın karikatürleri uzun süreli ve sıkça yer alanlar olarak dikkati çekmektedir.

4. Örneklemeye ilişkin tarih aralıklarındaki farklılık, Tercüman gazetesinin 1991 yılında yayına ara vermesinden ve devamına arşivlerde ulaşılamamasından kaynaklanmaktadır. Zaman gazetesi ise yayına 1986’da başladığı için, çalışmaya bu tarihten itibaren dâhil edilmiştir.

5. Burada yer verilen karikatürler bir eleme işleminin sonucudur. Belirli bir yıl ya da sıra düzeni takip etmemektedir. Temsili en iyi örneklediği düşünülen karikatürlerdir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, 27 yıllık dönemin geneline bakıldığında az çok gazetelerin tümü için geçerli olmak üzere, karikatür dönemin başlarında gazete baş sayfalarında önemli bir yere sahipken 1990’ların ortalarından itibaren yavaş yavaş azalan bir seyre sahiptir. Bu yüzden çoğu örnek de 1980-1990’lı yıllara aittir.

6. Durumu örnekleyen birkaç gazete haberi başlığı verilebilir: “Özal 15 bin kişiye, Bush’un kulağına fısıldadığı cümleyi açıkladı: Türkiye’nin yanında Yunanistan bir hiç” (Hürriyet, 24 Temmuz 1991); “(Kardak krizinde) Türkiye-Yunanistan güç dengesi: Biz üstünüz” (Hürriyet, 31 Ocak 1996); “Atina’yı çatlatan buluşma: Chenny, Ecevit için kural bozdu” (Hürriyet, 16 Ocak 2002).

7. Bu dize, Atatürk’ün sevdiği şarkılardan birine aittir ve aslında şöyledir: “Hab-gah-ı yare girdim arz için ahvalimi; Bir perişan gördüm, unuttum halimi; Sakiten icra ederken dilde eşk-i alimi; Leblerinde, sinesinde gizlenen amalimi; Leblerimle

topladım tebrik edin ikbalimi...”. Oysa karikatürde sözlerin ilk iki dizesi, “*bargahı yare girdim...*” şeklinde yazılmıştır. Bu şekildeki yazımın anlam karşılığı olup olmadığı bilinmemekle birlikte; Atatürk’ün Onuncu Yıl Nutku’nda dile getirdiği, “*Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız*” sözlerine kendi sevdiği şarkının sözleriyle nazire yapıldığı sanılmaktadır.

8. Niyazi Berkes, Osmanlı’nın son döneminde Batının ifade ettiği anlamı şöyle açıklamaktadır: “Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminde Batı demek ‘frenk kâfirliği’ demek olmuştur. Devletin kültür işleri (din, bilim, edebiyat işleri) kâfir düşmanlarının; siyasal işleri de Frenk düşmanlarının... elindeydi” (1975: 176). Zaman gazetesinde de bu tarihsel önyarıdan beslendiği düşünülen, Osmanlı’nın tarihsel öncül ve referans kabul edildiğine dair bir izlenim edinilmektedir.

9. Bu durum, daha önce sözü edilen, gazetelerin sistem muhalif/yandaşı olma konumu ile ilgilidir. Cumhuriyet gazetesi, kuruluşundan itibaren Türkiye’de Atatürkçü düşüncenin, laikliğin dolayısıyla rejimin temsilcisi bir gazete olarak bilinmektedir. Zaman gazetesi ise 1986’da bir yandan liberalleşmenin muhafazakâr kimlik değerleri üzerindeki tahribatına tepki olarak; diğer yandan aynı dönem yükselen irtica söylemleriyle ‘laik basın’da irticanın öznesi olarak konumlanan Müslüman kesimi savunma ve aklama mücadelesinin mecrası olarak ve ‘merkez medya’ya alternatif olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplumda 1980’lerin sonlarından itibaren beliren ‘laik-şeriatçı’ gerilimi aynı zamanda bu iki kesimi temsil eden gazetelere de yansımaktadır; hatta 1993-94 yıllarında ‘irticai oluşum’, ‘irticaya destek verme’ suçlamaları yönelten Cumhuriyet’in yazarı Hikmet Çetinkaya ile Zaman yazarı Fehmi Kuru (Taha Kıvanç adıyla) bilinen bir polemiktir. Ayrıca burada laik basın olarak anılan basın kuruluşlarını Zaman gazetesi yazarı Ali Bulaç, İslamcı kesimi karşılıklarına almaları bağlamında demokrasi karşıtı olarak gördüğü ve ‘merkez medya’ dediği Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet olarak anmaktadır (Köktener, 2004: 61-63). Aynı eserde, söz konusu Çetinkaya ve Kuru polemikinin ayrıntıları bulunabilir (227-288).

KAYNAKÇA

Alankuş Kural, Sevda (1995). Medyada ‘Öteki’: Türbanlılar ve Kürtler, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 67, 76-213.

Alkan, Necmettin (2006). *Avrupa Karikatüründe II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı*, Selis Kitaplar, İstanbul.

Alver, Füsün (2003). *Basında Yabancı Tasarımı*, Der Yayınları, İstanbul.

Baştürk Akça, Emel (2007). ‘Ege’de Sular Isındı’: Yazılı Basın Söyleminde Yunanistan’ın Ötekileştirilmesi ve Kardak Krizi, *Kimlik, Medya ve Temsil*, İçinde: Baştürk Akça, Emel (der.), Nobel Yayınevi, Ankara, 3-48.

Berkes, Niyazi (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Bezirgan Arar, Yurdagül (2009). *Sosyo-Politik Bağlama Göre Türk Basınının “Öteki”leri*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Bilgin, Nuri (2008). *Sosyal Psikoloji*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Bilgin, Nuri (2007). *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara.
- Bilgin, Nuri (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bora, Tanıl (1999). *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Cantek, Levent (der.) (2007). *Çizgili Kenar Notları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Connors, Joan L. (2005). Visual Representations of the 2004 Presidential Campaign: Political Cartoons and Popular Culture References, *American Behavioral Scientist*, Vol. 49 (3), 479-487.
- Connolly, William E. (1995). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, Fermâ Lekesizalın (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Coupe, W.A. (1969). Observation on a Theory of Political Caricature, *Comperative Studies in Society and History*, Vol. 11(1), 79-95.
- Diamond, Matthew (2002). No Laughing Matter: Post-September 11 Political Cartoons in Arab/Muslim Newspaper, *Political Communication*, Vol. 19, 251-272.
- Dursun, Çiler (2004). İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması, *Haber, Hakikat ve Gerçeklik İlişkisi*, İçinde: Dursun, Çiler (der.), Elips Kitap, Ankara, 183-226.
- Edwards, Janis L. (1997). *Political Cartoons in the 1988 Presidential Campaign: Image, Metaphor, and Narrative*, Routledge, London.
- Eko, Lyombe (2007). It's a Political Jungle Out There: How Four African Newspaper Cartoons Dehumanized and 'Deterritorialized' African Political Leaders in the Post-Cold War Era, *International Communication Gazette*, Vol. 69 (3), 219-238.
- El Refaie, Elizabeth (2009). Multiliteracies: How Readers Interpret Political Cartoons, *Visual Communication*, Vol. 8 (2), 181-205.
- El Refaie, Elisabeth (2003). Understanding Visual Metaphor: The Example of Newspaper Cartoons, *Visual Communication*, Vol. 2 (1), 75-95.
- Ertuğrul Apaydın, Gökçen (2007). Kenardalığın Suç Ortakları: Cinsellik ve Beden, İçinde: Cantek, Levent (der.), *Çizgili Kenar Notları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Greenberg, Josh (2002). Framing and Temporality in Political Cartoons: A Critical Analysis of Visual News Discourse, *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 39 (2), 181-198.
- Heinzelman, Tobias (2004). *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, Türkis Noyan (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Hobsbawm, Eric J. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Yavuz Alogan (çev.), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Hussain, Ali J. (2007). The Media's Role in a Clash of Misconceptions: The Case of the Danish Muhammad Cartoons, *The Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol. 12 (4), 112-130.
- Hürriyet Gazetesi* (2002). 16 Ocak; (1996). 31 Ocak; (1991). 24 Temmuz.
- İnsel, Ahmet (2001). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2000). 1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar, İçinde: Sarıbay, Ali Yaşar (ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul, 387-412.
- Köktener, Aysun (2004). *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Milas, Herkül (2002). Milli Türk Kimliği ve Öteki (Yunan), _____, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik*, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 193-201.
- Speedling, Jessica (2004). Metaphorical Representations of Character and Issues in Political Cartoons on the 2004 Presidential Debates, *Communication In Contemporary Society*, Washington, D.C..
- Streicher, Lawrence H. (1967). On a Theory of Political Caricature, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 9 (4), 427-445.
- Topuz, Hıfzı (1986). *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.